

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

ВІД АВТОРА

Зустріч із Антоніною Іванівною відбулася на урочинах у знайомих. Ця жінка була в центрі уваги багатьох запрошених, і мене зацікавило, що таке особливе вона розповідає, до чого всі так прислухаються. Позналилися ближче з нею увечері. Виявилось, що Антоніна Іванівна – великий оптиміст, у кожному життєвому випадку намагається знайти таке, заради чого варто жити, не втрачаючи надії. На багато питань вона має філософські відповіді. Тож при нашому подальшому знайомстві та спілкуванні у мене виникло бажання написати про неї, зокрема, про її бачення навколишнього світу. Антоніна Іванівна часто використовує у своїй мові висловлювання буковинської провидиці: “Все має корінь: квітка, трава, дерево. Ми про нього часто забуваємо, бо він у землі. Але ж корінь дає рослині живодайну силу! Виходить, що наші діди, прадіди, прапрадіди — аж до дванадцятого коліна — дають нам живодайну основу. А вона у них була така: ми на Землі тільки для того, щоб здати Іспит на Вічність, показати Господові Богу, чого вартує наша душа”.

Запитайте сучасних молодих людей, чи знають вони своїх предків. Згадають друге-третє й рідко хто четверте покоління. Антоніна Іванівна вірить, що після фізичної смерті життя душі переходить у інший вимір, де воно тільки починається. Проаналізувавши родовід своєї сім’ї до того покоління, про яке в пам’яті збереглися хоч якісь дані, жінка провела паралелі й зробила невтішний висновок: гріх, який скоїла та чи інша людина, хтось із нащадків мусить спокутувати. Кожна людина отримує те, що для неї заслужили її предки, анерідко — й вона сама. На мою думку, це не зовсім справедливо. На жаль, Закони Вічності діють незалежно від наших уявлень... Людські гріхи, в яких не покаялися, падають-течуть на рід, отруюють наступні покоління. Як своєрідне підтвердження цього пропоную читачам роман, у якому зображені реальні події та герої з реальними долями.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Трохи історії

На початку двадцятого століття село Косенівка належало до Уманського повіту Київської губернії. Через усе село протікала, як і тепер плине, вузьенька, але швидка річечка Герасимиha. В деяких місцях її можна було перейти вбхід, а в інших — навіть перескочити, не замочивши ніг. Колись річка була набагато ширшою, і про це свідчать широкі луги та болота, що розтяглися майже по всій її довжині. Болота підсихали, й на тому місці добували торф, там його сушили, а згодом доставляли до осель. Мальовничі пагорби і луги буяли зеленню. Високі трави впереміж із різнобарвними степовими квітами наповнювали повітря пахощами, від яких паморочилася голова.

Найбільше красу лугів було помітно й відчутно під час сінокоосу. Стрекотали коники-стрибунці, в синьому небі витьохкував жайвір... Посеред буйнотрав'я стояли, мов на чатах, ясени і граби, вздовж річки густо росли лози й крислаті верби. Річка чомусь міліла, луги висихали, і люди почали використовувати їх під городи. Але краса лугів надовго залишилась у снах та спогадах.

Старожили оповідають, що назву селу дали переселенці з міста Косенів, що було колись на Волині. Сьогодні на тутешній території виявлено залишки поселення трипільської та двох поселень черняхівської культури. Документальне підтвердження з'явилося недавно, а легенду передавали від покоління до покоління. Підтвердженням її неодноразово ставали підземні ходи, в яких мешканці села знаходили рештки людських кісток,

глиняного посуду і кам'яних знарядь праці. Такі речі не викликали особливого захоплення, тому їх або закопували знову в землю, або викидали на смітник. На могильниках старалися не будувати осель. Старі люди казали, що на такому місці забудовник не матиме ні щастя, ні достатку. Це передавалося із вуст в уста, перекази обростали різними домислами і так дійшли до нас.

Багата земля Уманщини завжди була ласим шматком для завойовників. Про людей ніколи ніхто не дбав, лише намагалися якомога більше з них вичавити. Тому на цій землі часто спалахували вогнища визвольного руху, місцевий люд активно підтримував Гайдамаччину і Коліївщину. Хоча село Косенівка географічно віддалене від центральних доріг, його мешканці долучалися до головних політичних подій краю і вважали себе прямими нащадками козаків.

Пани у селі змінювалися, поневолення місцевих селян збільшувалось, і ненависть до них зростала. Доживала віку стара поміщиця Марія Живкович (Фабриціус), маєток орендував І. Сук. Управління доручили сільському старості та соцькому, які стежили за обробітком панської землі та збором податків із селян. Маєток мав близько двох із половиною тисяч мешканців, серед яких були і євреї. Вони володіли десятками різними крамничками, і фінансово впливали майже на все село. То ж селяни залежали не тільки від панів... Євреї часто зазнавали погромів, останній був у сусідньому селі Легедзине. Щоби менше звертати на себе увагу, євреї нерідко змінювали свої прізвища на українські, залишаючись однак такими самими євреями, як і раніше.

Косенівка розташована на великих покладах сірого, з голубим відтінком, граніту, який люди використовували для будівництва. У землі від міста Хмільника до Звенигородки знаходиться радоновий пласт, і село саме на тій косі, про що свідчить газ, який виділяється з глибоких льохів. Взимку його не чути, а з настанням тепла він підходить до верхніх шарів землі, заповнює льох і зовсім витискає з нього кисень. Ніхто ніколи не вивчав, як цей газ діє на здоров'я людей, але мешканці зауважують серед володарів таких льохів велику смертність від пухлин. Газ виділявся тільки на відповідній глибині. Є криниці зі солоною водою, майже

не придатною для пиття. Може, та вода лікувальна або шкідлива — ніхто тогоне знає.

Щоби полегшити спілкування серед людей, у селі побудували дві греблі, через що утворилося два великих ставки, які згодом наповнили рибою.

Отже, забуте Богом і людьми село розташоване далеко від залізниці й центральних шляхів. До нього можна було дістатися тільки пішки або за гарної погоди доїхати кіньми. Коли починались осінні дощі або весняне танення снігів, чорнозем ставав таким гливким, що люди не відвідували навіть сусідів, які жили навпроти. До центру села добирались обхідними стежками й городами, щоби зайвий раз не місити болота. До настання морозів життя ніби призупинялося. Тоді селяни могли більше часу приділити власному господарству.

До жовтневого перевороту 1917 року в селі працювало три водяних млини, чотири кузні, сім вітряків, діяла православна церква. Поселення хоч і далеко від Києва, проте вже 1917-го року тут були хата-читальня, бібліотека, трикласна церковно-приходська школа. На кожній вулиці організували свій гурток музичних інструментів. Іноді ставили самодіяльні вистави, але участь у них брали тільки чоловіки. 30 сімей у селі виписували газети, переважно російською мовою. Треба сказати, що великі політичні зміни в державі зачепили чорним крилом мешканців і цього віддаленого села.

Феон Мельник

Родина Мельників була не дуже великою: два сини і дві доньки. Кажуть, що заможні люди плодилися не так рясно, як бідняки. Чи в них голови була зайняті більше примноженням і збереженням достатку, чи, може, працювали більше за інших... Старого батька у селі вважали грошовим мішком, бо хто б не прийшов до нього за позикою — нікому не відмовляв. Але найбільшу повагу мав за те, що ніколи не ходив боржником у євреїв. Згідно закону батьківська хата мала би належати старшому синові, але найменшенького Бог дав тоді, коли старші були вже дорослими. Малим дітям завжди більше родинної любові перепадало, бо батьки надіялися, що вік доживати доведеться саме при них. Наділили доньок гарним посагом і видали заміж, молодшого сина залишали

біля себе, а старшому Феонові звеліли будувати власну хату. Батько мав кільканадцять моргів свого поля і не поспішав ділити його на пайки між дітьми, бо тоді користі нікому б не було. Поки вся земля вкупі, та ще й у дбайливих руках, то вона й віддячує щедро. Йому легше було віддати вирощене, ніж ділити землю.

Коли настала пора одружуватися старшому синові, Феонові, батько висватав йому дівчину з села Іваньки. Там мешкала близька родина і нараяла старому гарну пару для сина. Дівчина народилася в заможній родині, яка обіцяла за нею гарний посаг. Заведено було з давніх-давен, що батьки зобов'язані були підібрати пару для своїх дітей (на свій смак і розсуд), а діти рідко заперечували на це.

Що йому висватали Олиту, Феон довідався останнім, проте не образився на батька. На сватанні він уперше побачив свою майбутню дружину й був приємно вражений: дівчина була не тільки багатогою, а й красивою. Після весілля він привів у батьківську хату милу дружину, коня і корову на додачу. Через літо дві родини допомогли молодцям перейти до новозбудованої оселі. Батько Феона роздав худобу дітям і залишився з одним конем. Коли ж невістка в'їхала у його двір на молодому жеребцеві, старому аж дух перехопило від задоволення. Жінки тішились тим майном, що в скринях, а чоловікам до вподоби худоба і земля. Батько пропадав у стайні біля коней і радів, мов мала дитина.

Молодий господар був дуже працьовитий, брався за всіяку роботу, і все в його руках кипіло. Довгими зимовими вечорами перечитував газети і завжди знаходив для себе щось цікаве. Мав велике тяжіння до всього нового. Сільський староста запропонував йому стати у новозбудованому млині мірошником, і Феон охоче погодився.

Селяни у Косенівці не мали багато землі, але врожаю вистачало, щоби прогодувати родину. Із 1400 моргів поля лише третя частина належала селянам, решта була церковною і панською. Тож від ранньої весни і до пізньої осені селяни розривалися між своїми клаптиками і чужими наділами. Щоби менше платити за роботу, поміщик не був скупий на техніку. Зокрема, в 1917 році в його садибі були млин, молотарки, жатка, снопов'язалки, сінокосилки, зерноочисні машини і ще багато дрібної техніки та інвентарю. Він мав біля двох десятків робочих

коней, стадо корів, отару овець... Усе це давало щороку непоганий прибуток. Три виїзні брички для панів із підібраними за мастю й породою кіньми викликали заздрість не в одного господаря. Стара пані сама не була марнотратною й поважала інших за ощадливість. Надзвичайно оберегала спокій своїх людей, і не накладала на них великих податків. Може, тому в селі було багато середняків, бо й лавки відкривали в тих селах, де мешканці мали за що купувати товари. На панському полі потрібно працювати, та й заробити кожен намагався побільше. У жнива збіжжя жали за восьмий або десятий сніп. Спочатку врожай збирали на панському та церковному полях, а потім до пізньої осені домолочували свій.

Після закінченні осінніх польових робіт справляли обжинки, а парубки засилали сватів до дівчат. У засіки закладали все, що можна зберегти: квасили у діжках капусту, огірки, помідори, яблука і кавуни. На полях щедро родили дині й кавуни, то ж свіжими їх споживали аж до свята Михайла. Соняшникового насіння намолочували щороку стільки, що густої і пахучої олії вистачало до нового врожаю. Зима не була страшною для здорових і роботящих людей. На зламі дев'ятнадцятого і двадцятого століть настрої у родини Мельників був чудовий, кожний мав світлі мрії і великі сподівання, хоча не всім цим мріям і сподіванням судилося збутися.

Народження доньки

Щасливі Феон та Олита чекали первістка. На початку двадцятого століття народилася дівчинка, яку охрестили Паранею. І ніби мішок із дітьми розв'язали. Через кожних два роки бузько кружляв над їхньою оселею і підкидав по одній дитині. Великим гріхом вважали перешкоджати появі дітей на світ, тому народжували, скільки Бог давав. Слабші часто помирили, не доживши навіть до року, зате ті, які виживали, були міцними, мов товстошкірі волоські горіхи. Босими бігали навіть по снігу, і ніякі хвороби до них не чіплялись. У родині Мельників вижили п'ятеро дівчат і лише двоє хлопців.

1905 рік запам'ятався селянам наїздом до села жандармів. Їхній односелець Онуфрій Шевчук ще за молодих літ став ченцем

Києво-Печерської лаври. Саме там вступив у ліве крило соціал-демократичної партії, і вів активну політичну боротьбу в Києві та роз'їжджав по селах. Через Косенівку проходив шлях нелегальної літератури до Умані. В селі мешкала родина Онуфрія, тому він безперешкодно навідувався до рідні і разом доправляв літературу. За ним, мабуть, наглядали, бо якось він не встиг ще й роздягнутись, як на село воронням упали жандарми. Онуфрій мав густу чорну бороду, а як довідався про облаву, то відразу зголив її. Взяв порожнє відро і вийшов із хати назустріч жандармам. Старший запитав його:

— Котра хата Шевчуків?

Ченець вказав рукою на кінець села, і поки жандарми крадькома туди підбиралися, зник. Але більше в Косенівці про нього не чули, мабуть, цареві посіпаки таки наздогнали його і замордували.

У 1914 році повіяло першим холодом війни. Падали міста і розорялися села, стрімко зростали ціни на харчі. Люди не встигали побачити ще думські гроші, а сусіди вже хвалилися керенками. Та й керенки так само швидко знецінювалися, тому селяни притримували харчі, бо ніхто ж не знав, чого ще варто чекати.

Феонів батько, як вже зазначалося, дуже любив коней, і до 1915 року в нього була не одна гарна пара баских, якими він дуже пишався. Одного разу, коли до маєтку навідався пан Сук, він запропонував обміняти їх на млин, в якому порядкував Феон. Пани вже відчували, що коні їм скоро знадобляться більше, ніж маєтки. Синові пропозиція сподобалася, хоча батькові було дуже шкода коней. Але пан так наполягав, що не залишав їм вибору, тому змушені були погодитися на обмін. Щоби добро не пропало зовсім, вирішили: нехай залишиться хоч млин. Так Феон став власником млина, а на батька напала велика туга, яка незабаром звела його в могилу.

Молодий господар тішився млином і двома молодими волами, що залишилися за ним, бо на них пани не звертали уваги. Тієї зими снігу випало багато, земля обіцяла рясний урожай. Підросли діти, мов гриби після дощу, допомагали батькам по господарству. Батьки накопичували дочкам посаг, бо не зоглядишся, коли настане пора з хати на свій хліб відправляти. Все тривало своїм порядком, як і у більшості мешканців села.

Жовтневий переворот

Звістки про події у Москві та Петербурзі прокотилися селом перед Різдом. Люди ніби подуріли, відчувши волю і безкарність. За кілька місяців розграбували панський маєток і понижили техніку. Стара пані, налякана вчинками ще донедавна мирних селян, злягла і незабаром померла. Навесні, коли підсохла дорога, з'явилися перші гінці нової влади. Але якою б влада не була, а їсти всім кортить, тому, як завжди, засіяли панське поле, і чекали розпоряджень нових хазяїв. Оскільки млин стояв у центрі села, то нових представників Феон зустрів чи не найпершим. Він не помітив, коли біля млина зупинилася група вершників. Щось ніби обірвалося всередині, серце відчуло недобре, тому сприйняв гостей здивовано і насторожено.

— Це твій млин? — запитав зухвало один із них.

— Мій, — насилу перевів подих, не піднімаючи погляду. Чомусь втупився у хромові чоботи вершників, бо у селі далеко не кожен мав такі.

— Тепер твій млин буде служити людям, а не панам, — додав інший і зістрибнув із коня.

— Він і тепер служить людям, бо в нашому селі вже нема панів, — спробував огризнутися мірошник.

— Ваша влада закінчилась і почалася наша, то ж не базікай, а мої хлопці візьмуть у тебе трохи борошна для загону, — сказав старший, відразу ж скомандувавши носити муку на гарбу, що стояла біля млина.

Мірошникові перехопило дух, коли його відштовхнули нагайкою вбік, ніби якогось стороннього. Адже віддавати чужим людям свої воли не мав наміру. Плекав їх кілька років, щоби вони могли працювати на родину, а тепер подаруй якомусь заїжджому волоцюзі. Обличчя Феона враз почервоніло, налилися злістю очі, й мірошник вчепився у роги бика.

— Худоби вам не віддам, бо з чим буду працювати? Борошно людське, а не моє, то ж дозволу треба питати в людей! — підвищив голос, хоча й здогадувався, що це мало допоможе.

— Нам твого дозволу не треба!

Повантажили на гарбу все борошно й погнали волів. Феон став поперек дороги і закричав, що свого, горбом нажитого, добра

не віддасть. Потім крик перейшов на прохання і доводи, що за борошно він якось із людьми розрахується, але без волів родина ніяк не зможе вижити.

— Тобі без волів не можна? — зареготав військовий. — Ми ще й млин заберемо, тільки іншим разом, бо сьогодні дуже поспішаємо, — вдарив мірошника нагайкою по голові кілька разів, і вояки погнали гарбу за село.

На крик позбігалися селяни, але біля млина стояв лише розгублений мірошник із синім пругом через обличчя. Феонові, вперше за 40 років життя, стало соромно за свою неспроможність щось змінити. Вперше не зумів захистити своє добро та свою сім'ю. Йому стало жаль людей, які залишилися без хліба, а найбільше себе, бо разом із волами розтанули його надії на краще життя. Лише тепер він зрозумів свого батька, який помер із туги за кіньми. І поспівчував йому.

Олита враз довідалася про пригоду біля млина, і стримано зустріла чоловіка після роботи. Нічого не запитувала, бо знала, як йому боляче. Чекала, поки він сам розпочне розмову. Доньки на виданні, а тут забрали воли, та ще й млина, як повідали люди, обіцяли позбавити...

Тягнулися похмурі дні, яким, здавалося, не буде кінця. Олита нишком плакала, а чоловік мовчав, ніби мову відняло. Аж раптом селом промайнула новина, що повернулися його воли. Ніби їх перепинив Петро з крайньої хати і тепер усім розповідає, що купив на базарі. Феон відразу пішов оглянути тих волів. Вони були такі худі й голодні, що, жадібно хапаючи сіно, на нього навіть не глянули. Як не доводив мірошник своє право на худобу, Петро не поступався. Влади у селі нема, і скаржитися нікому. Всі тільки дивувалися: звідкіля у Петра такі великі гроші завелися? Навіть заможні селяни вже давно не бачили ні гетьманок, ні українських лопаток. То як вони з'явилися у Петра? Він навіть старих грошей ніколи не мав. Літні люди примовляли: як випустив зі своїх рук, то запий водою і не тривож душу.

Мірошник продовжував щодня ходити до порожнього млина, в якому дедалі частіше збиралися чоловіки і тихо поміж себе заводили суперечку. Нова влада обіцяла бути робітничо-селянською, а те що вони бачили — не було схожим на обіцяне.

Подумали, що то якась банда йшла мимо і повернула до них. Усели два роки пропивали загарбане панське майно. Не ходили на панщину, нікому не підпорядковувалися. Сильніший і нахабніший відбирав у слабшого, не задумуючись над своїми діями.

На території Уманщини бешкетували банди “Кринички” і “Дерешука”. Знайшлися і в Косенівці охочі до чужого добра. Коли пропили панське добро, почали нападати на заможніших односельців. Через день як не на одному кінці села, то на іншому після пограбування “червоний півень” ушент знищував обійстя. Ніхто не виходив рятувати чуже добро, щоби не накликати біди на себе. За зиму майже у півсела не залишили каменя на камені.

Напровесні, коли дороги стали прохідними, повернувся поміщик Сук і залишив свого повіреного — капітана царської армії Валявського. За знищений маєток він проводив ексекції над селянами: згнали людей посеред села і на лавці “нагороджували” шомполами. Кому 15 ударів, а кому і всі 25. Розкрадачі завчасно повтікали, а розплачуватися довелося безневинним селянам. Після такого знущання селяни створили свій загін “Вільне козацтво” і змусили Валявського залишити село. А найбільше позбиткувалися над людьми денікінці, бо вигребли все до решти і принесли в село тиф.

Феона безчинства банд не зачепили, втрата волів на тлі того, що відбувалося тепер, була не такою й значною. Тоді сусіди співчували йому, а були й такі, котрі раділи з його біди. Люди по-різному ставилися до пограбування млина і не сподівалися, що незабаром біда завітає майже до кожної оселі.

Свіжі новини сколихували село лише тоді, коли його жителі ходили на базар до Тального чи Маньківки, або з’являвся хтось чужий. Купували на базарах газети: “Киевская мысль”, “Манифест”, “Воззвание”. Їх передавали з хати в хату і зачитували до дірок. Новини щоразу були гіршими.

Феон дуже переймався тим, що відбувалося. Ставав неговірним і дратівливим. Невдовзі знову навідалися якісь люди на конях, невідомо, за кого чи проти кого вони. Селяни були не багаті, тому всі припаси харчів приховували і не поспішали ділитися будь з ким. До млина зерно тепер привозили рідко, і

Феон більше був за сторожа, ніж молот збіжжя. А влітку млин закрили на замок аж до осені, поки не зберуть нового врожаю.

Після останніх боїв біля Тального селом пройшли кіннотники Будьонного і залишили налагоджувати нову владу невеликий червоний загін. Зігнали людей на сходку і створили Комітет незаможних селян (комнезам) із одинадцяти осіб. До нього чомусь залучили тільки злидених господарів. Вони у своєму малому господарстві ладу не могли дати, а у великому — і поготів. Спочатку знищили все до тла, а тепер треба було відбудовувати, по суті, на пустирі. Часто історія повторюється, але висновків люди не роблять ніяких.

Створили три кооперативи, і до них потягнулися безземельні, ледачі та продажні селяни. З їх нашіптувань влада знала, що відбувається у кожній хаті. На сільському сході головою громади вибрали свого односельця, і представники влади до села навідувалися не часто, головне, щоби жителі хліб здавали і на роботу справно ходили.

Василь Шевчук

На одній із мальовничих вулиць стояла старовинна дерев'яна церква. Ніхто не знав, коли вона була збудована, але дерево настільки почорніло, що визначити її вік було складно. Старожили не пам'ятали, коли в храмі правив український священник. Після смерті старого відразу прислали іншого, але неодмінно з Росії. Він жив осторонь усіх мирян, часто навідувався до Умані. Дяк, як посередник, давав невтішну характеристику на попа. Розповідав, що у церкві є спеціальна книга, до якої записані всі мешканці села. Піп щодня записує до неї дані про мирян. Хто коли відвідував церкву, які робив пожертви, чим відрізнявся від основної маси людей. Щомісяця доповідав в Умані про свої спостереження. Царизм боявся українського козацького руху навіть через двісті років, тому розсилав своїх людей скрізь по Україні. Нерідко попи не дотримувалися церковних канонів. Частенько випивали і смалили тютюн. Про церкву дбали мало, нічого не поновлювали. Селянин у скрині завжди тримав пляшку самогонки і пачку махорки для попа, на той випадок, якщо не дай Бог, щось станеться в родині.